

KRITIKA

TÓTH GERGELY (ED.)

Bel, Matthias:
Notitia Hungariae novae historico geographica
Budapest, 2011, 2012.

2011-ben jelent meg az első kötete annak a nagyszabású projektnek, amely Bél Mátyás monumentális, a történészek között röviden csak „*Notitia*”-nak nevezett művének kiadását tűzte ki céljául.¹ A vaskos első kötet pozsonyi bemutatóján rendkívüli érdeklődést váltott ki a szakmai közönség köreiből, mivel két olyan vármegyét mutatott be – Trencsént és Árvát –, amelyek egészében a mai Szlovákia területén fekszenek (Árvában néhány falu kivételével, amelyek ma Lengyelországhoz tartoznak). A sorozat második kötete, Sopron, Vas, Zala és Veszprém vármegyék leírása, egy évvel később került az érdeklődő olvasókhoz.²

Bél Mátyás (1684–1749) műve nem ismeretlen a laikus közönség számára sem. Az alkotóról köztudott, hogy polihisztor volt, és egy remek, Magyarország földrajzáról és történetéről szóló alkotás maradt utána, amelyben leírta az ország népeit, szokásaikat, valamint a városokat, falvakat, várakat és kastélyokat. Sajnos a szerző életében csak részben jelent meg a tervezett monumentális mű. Az azóta eltelt időben viszont több – magyar és szlovák – fordításban is jelentek meg részek, illetve egész vármegyeleírások, sajnos teljesen rendszer nélkül, és nemegyszer nagyon gyenge és hibás fordításban és kiadásban. Ezt a szerzővel szembeni adósságot óhajtja törleszteni a *Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi*

¹ Bel, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatum ineditorum tomus primus, in quo continentur Comitatus adhuc in mss. haerentes Partis Primae Cis-Danubialis, hoc est, Comitatus Arvensis et Trencsiniensis*. Edendo operi praefuit et praefatus est Gregorius Tóth; textum recensuerunt notisque instruxerunt Ladislaus Glück–Zoltanus Gózszy–Gregorius Tóth. Budapestini, 2011.

² Bel, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatum ineditorum tomus secundus, in quo continentur comitatus adhuc in mss. haerentes partis secundae Trans-Danubianae, hoc est Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis*. Operi edendo praefuit et praefatus est Gregorius Tóth. Textum recensuerunt notisque instruxerunt Bernadett Benei–Blasius Déri–Niclaus Stehphanus Földváry–Ladislaus Glück–Zoltanus Gózszy–Rudolphus Jarmalov–Gregorius Tóth. Budapestini, 2012.

Központjának Történettudományi Intézetének fiatal munkatársa, Tóth Gergely és az általa vezetett munkakör.

Bél Mátyás, mielőtt hozzálátott volna a *Noticiák* megírásához, az ország különböző pontjain megszólított művelt tudós férfiakat, együttműködésre kérve őket. Ők voltak azok, akik a Bél által kidolgozott kérdőíveket kitöltötték és információkkal szolgáltak neki. Bél az így kapott adatokat összegezte, egyesítette és kritikus szemmel felülvizsgálva javította azokat. Az eredeti elképzelés szerint az 53 vármegyét négy nagy részben, némely részt több kötetben kívánta kiadni. Az első részt három kötetre tervezte, és a Dunán inneni Magyarország” (*Hungaria Cis-Danubiana*) vármegyéit mutatta volna be benne, konkrétan Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turóc, Bars, Komárom, Pest-Pilis-Solt, Nógrád, Hont, Zólyom, Liptó és Árva megyéket. Többségük a mai Szlovákia területén fekszik. A második rész a „Dunántúli Magyarország”-ot (*Hungaria Trans-Danubiana*) mutatta volna be – a tervezet szerint egy kötetben: Moson, Sopron, Vas, Zala, Veszprém, Győr, Esztergom, Fejér, Tolna, Somogy, Baranya vármegyét és a szlavón vármegyét (*Comitatus Sclavoniae*), Pozsegát, Verőcét, Valkót és Szerémet. A harmadik részben kaptak volna helyet a „Tiszán inneni Magyarország” (*Hungaria Cis-Tibiscana*) vármegyéi: Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Abauj, Gömör, Torna, Borsod, Heves és Külső-Szolnok, Csongrád, Bács-Bodrog, a tervezet szerint szintén egy kötetben. Az utolsó, negyedik rész pedig a „Tiszántúli Magyarország”-ot (*Hungaria Trans-Tibiscana*) ölelte fel, Temes, Csanád, Arad, Zaránd, Békés, Bihar, Kraszna, Kővár, Közép-Szolnok, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Máramaros vármegyét. Itt Bél nem jelezte, hány kötetet tervezett.

Végül Bél Mátyásnak csak 11 vármegye leírását sikerült kiadni: Szepes, amelyet az 1723-ban megjelent *Prodromus*³ című munkájában írt le, ahol az egész „projektet” is bemutatta, majd a következő tízet: Pozsonyt, Turócot, Zólyomot, Liptót, Pest-Pilis-Soltot, Nógrádot, Bars vármegyét, Nyitrát, Hontot és Mosont. Ezek öt kötetben jelentek meg, 1735 és 1749 között. A többi kéziratban maradt, különböző okok miatt: akadtak problémák a nyomdákkal, a Helytartótanáccsal, a Magyar Udvari Kancelláriával, vagy a vármegyék elöljáróival, akiknek a művet jóvá kellett hagyniuk.

Bél munkája így a mai napig befejezetlen maradt, és annak ellenére, hogy a mű kiadásának gondolata többször is felvetődött, aztán feledésbe merült. A kiadást hátráltató legnagyobb problémát a kéziratok szétszóródása okozta. Bél halála után, 1769-ben Batthyány József kalocsai, majd esztergomi érsek vásárolta meg a

³ Bel [Belius], Mathias: *Hungariae antiquae et novae prodromus, quomodo in singulis operis partibus elaborandis, versari constituerit, auctor...* Norimbergae, 1723.

kéziratokat. Sajnálatos módon a Dunán való szállításnál az iratanyag komolyan károsodott. A további nehézségeket az okozza, hogy egy-egy vármegye leírása több példányban is fennmaradt – ez pedig nehezíti az eredeti, „autentikus”, Bél Mátyás által írt kézirat azonosítását a különféle átiratok vagy másolatok között. A művet ugyanis gyakran magánszemélyek is másolták, és nem mindig teljes egészében, hanem szelektív módon és természetesen gyakran pontatlanul is. Azok a másolatok is eltérnek egymástól, amelyeket maga Bél Mátyás készített –, főleg azért, mert ő maga is állandóan javította, kiegészítette a kéziratot, jegyzeteket készített hozzá és új adatokkal bővítette. Nem is beszélve egy további komoly problémáról, arról, hogy a kéziratok nem egy helyen vannak, hanem szerteszóródva különböző levéltárakban, könyvtárakban és családi magángyűjteményekben. Ezt a bonyodalmat sikerült 1984-ben megoldani, amikor Szelestei N. László elkészítette Bél Mátyás írásainak komplett katalógusát,⁴ és néhány évre rá Bél levelezése is kiadásra került.⁵ Ebben a munkában sikerült azonosítani Bél munkatársait is, akik segítségére voltak az adatok gyűjtésénél, és információkkal szolgáltak számára. Bél kézíratainak feltárását a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában Tóth Gergely végezte el, és elkészített egy katalógust is,⁶ majd ugyanő 2008-ban megvédte doktori disszertációját, amelyben aprólékos analízisnek vetette alá Bél munkáit filológiai szempontból.⁷ Ezzel létrejöttek a feltételek ahhoz, hogy elkezdődhessenek a kiadás munkálatai.

Bél Mátyás művének kiadása kollektív munka, mégis az „oroszlánrész” Tóth Gergely nevéhez fűződik. Már disszertációs munkájában is azt a célt tűzte ki, hogy összegyűjtsön minden hozzáférhető dokumentumot az egyes vármegye-leírásokhoz, rekonstruálja keletkezésük történetét és azonosítsa a még Bél életében keletkezett legteljesebb kéziratot példányt. A munkát egy „családfa” elkészítése segítette, amely az egyes példányok más dokumentumokhoz és egymáshoz való viszonyát mutatja meg. Ezek alapos feltárása után kialakult a *Notíciák* történetének képe is. Ha valaki azt gondolná, hogy egy ilyen tudományos vállalkozás genezisének feltárása unalmas munka lehet, nagyot téved. Ma már hihetetlennek tűnik, mennyi akadályt kellett Bélnek leküzdenie, amelyeket a hivatalok

⁴ Szelestei N. László: *Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katalógusa*. Budapest, 1984.

⁵ *Bél Mátyás levelezése*. Szerk.: Szelestei N. László. Budapest, 1993. (Edícia *Commercia litteraria eruditum Hungariae – Magyarországi tudósok levelezése* III.)

⁶ Tóth Gergely: *Bél Mátyás kézíratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (katalógus)*. *Catalogus manuseriptorum Matthiae Bel, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur*. Budapest, 2006.

⁷ Tóth Gergely: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kézíratainak ismertetése*. I-II. Doktori disszertáció. ELTE BTK Történeti Könyvtár. Budapest, 2007.

gördítettek elé. Pl. az is veszélyes volt, ha megemlítette, hogy egy család tagjai az evangélikus vallást követték.⁸

A hatalmas kiadási projekt munkálatai a következő kötetek előkészítésével folytatódnak. A szerkesztők mindenképpen azt szeretnék elérni, hogy az újonnan kiadott mű a legnagyobb mértékben kövesse a híres polihisztor által felvázolt tervet, és a szakmai közönség olyan formában kapja kézhez a könyvet, amint azt Bél az 1723-ban megfogalmazott tervében közzétette. Később, valamilyen 1742 és 1749 között egy újabb tervezetet készített ugyan, amelyben instrukciókat adott munkája folytatónak a mű befejezésével kapcsolatban, mivel olyan érzése volt, hogy neki már nem sikerül befejezni a tervét. Ez a későbbi tervezet viszont az előzővel szemben sokkal kevésbé szisztematikus, ezért a szerkesztők a kiadásnál a régebbi tervre támaszkodnak. Néhány részletben mégsem lehetséges pontosan betartani Bél elképzeléseit, ezért a vármegyéket új rend szerint sorolták a kötetekbe. A jelenlegi terv tíz kötettel számol, mivel a kéziratok sokkal terjedelmesebbek, mint azt Bél gondolta.

A kiadásnál szigorúan betartották a szövegekölzés szabályait, hogy minél hívebben közvetítsék az olvasónak Bél Mátyás „szellemét” – ami annyit jelent, hogy a szövegek betűhív átiratát közlik, beleértve a Bél stílusát jellemző központozást is. A szövegben három különböző jegyzet olvasható: az első csoportot Bél Mátyás jegyzetei alkotják, tehát azok, amelyekkel maga a szerző látta el az eredeti szöveget, a második csoportba a javítások, pótlások, egyes szavak és mondatok kiegészítése került és a harmadik csoportot a tárgyi jegyzetek képezik. Ilyenek pl. a Bél által használt irodalom azonosítása, illetve néhány evidens hiba vagy tévedés kiigazítása.

Bél Mátyás eredeti tervezetében szerepeltek a térképek is, amelyeknek elkészítésére a korszak legkiválóbb kartográfusát, Mikovíny Sámuelét kérte fel, aki sokkal több térképet készített el, mint amennyi végül is megjelent. A térképek nyomtatása viszont elég problematikus, így a szerkesztők DVD-n, elektronikus formában tervezik kiadásukat.

A szerzők felvetették a még Bél életében megjelent kötetek kiadásának kérdését is. Ez természetesen leginkább csak pénz kérdése – és ezért úgy gondolják, hogy a kompromisszumos megoldás az eredeti kötetek beszkennelése és elektronikus kiadása lesz.

Tóth Gergely és kollégái munkájának értékelésénél elsősorban azt a hatalmas igyekezetet és kivételes precizitást kell kiemelni, amellyel dolgoznak. Itt nem

⁸ Ehhez a témához lásd Tóth, Gergely: *Theatrum Nobilitatis Hungariae. Genealogické výskumy Mateja Bela, so zvláštnym zreteľom na rod Thurzo*. In: Lengyelová, Tünde a kol.: *Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava, 2012. 203–215.

csak a latin nyelv mélyreható tudása, hanem Bél Mátyás sajátos nyelvének és stílusának alapos ismerete, illetve munkatársai nyelvezetének a feltárása is szükséges. Így a történezmunka szorosan összekapcsolódott a filológus, de a geográfus- és topográfusmunkával és az összes történeti segédtudománnyal.

A szerkesztők mindkét kötetben magyar és angol nyelvű bevezetőkből mutatják be az adott vármegye-leírás keletkezésének történetét. A kötetek természetesen minden segédapparátussal el vannak látva – terjedelmes bibliográfiával, hely- és személynévmutatóval. Talán nem eltúlzott a megállapítás, hogy maga a projekt és ennek sikeres véghezvitele legalább annyira nagyszerű és bátor elhatározás, mint amilyen annak idején Bél Mátyásé volt, akit nem véletlenül illettek a „magnum decus Hungariae” jelzővel.

Lengyel Tünde